

митрополита Андрея Шептицького, що "якщо хочемо всенаціональної Хати хотінням глибоким і щирим, якщо та воля не є тільки фразою, ілюзією, то вона мусить проявлятися діланням, а те ділання мусить вести до єдності. До єдності в усіх напрямках, тому й до релігійної єдності".

Оксана КУДЛАЙ,
оглядач журналу "Людина і світ"

ПРОБЛЕМИ ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНІ

Вже протягом багатьох років міжправославний конфлікт є головною проблемою релігійної сфери України. Свій інтерес до неї, власне бачення шляхів і, головне, результатів її розв'язання висловлюють не лише церковні лідери, а й політичні діячі, широка громадськість і, звісно, органи державної влади. Адже коли мова йде про мир між мільйонами віруючих, про єдність народу і стабільність у державі, ця проблема не може залишатися справою лише єпископату, духовенства та вірних. З іншого ж боку, наявність чималої кількості зацікавлених сторін з їхніми намаганнями нав'язати власну модель вирішення проблеми насправді лише ускладнює й віддаляє його. Адже чим більше різних сил, здатних реально впливати на розвиток подій, залучено до конфлікту, тим менше надії на узгодження їх інтересів і віднайдення компромісу.

У цій статті спробуємо неупереджено - якщо це взагалі можливо - розглянути позиції сторін, що так чи інакше, прямо чи опосередковано залучені до конфлікту. Розпочнемо, природно, з українських православних церков.

Українська православна церква в єдності з Московським патріархатом згідно з грамотою, отриманою у жовтні 1990 р., є "незалежною і самостійною в управлінні". У листі міністрові юстиції України В. Онопенку патріарх Московський і всієї Русі Алексій II (грудень 1993 р.) заявив, що "УПЦ з канонічного погляду має права на все рухоме й нерухоме церковне майно, яке було створене і придбане протягом 1000-літнього існування Православ'я на землі України. У зв'язку з цим Московська патріархія не має на нього жодних претензій... Зв'язок УПЦ з Повнотою Руської Православної Церкви, а через неї з усім православним світом обумовлює канонічний статус УПЦ".

Спроба УПЦ отримати в 1991 р. автокефалію виявилась невдалою. Московський патріархат не погодився з постановою Собору УПЦ (1-3 листопада 1991 р.), який вважав, що політична й релігійна ситуація в Україні (унезалежнення, проголошення Української автокефальної православної церкви, легалізація Української греко-католицької церкви та ін.) вимагає нового статусу церкви. "Таким статусом, - визначив Собор, - має бути повна самостійність і незалежність, тобто автокефалія..." Після провалу спроби отримати незалежність у канонічний спосіб, зміщення митрополита Філарета з посади предстоятеля УПЦ та критичного загострення міжправославного конфлікту в Україні проблема автокефалії лишається однією з найбільш актуальних для церкви. Навіть коли священноначалля намагається відкласти розв'язання цього питання, оголосити його передчасним, не першочерговим тощо, воно постійно нагадує про себе.

Позиція керівництва УПЦ і особисто її предстоятеля щодо міжправославного конфлікту дуже стисло виглядає таким чином. В Україні існує лише одна Українська православна церква, всі інші є розколами. Об'єднуватися з розкольниками не можна, вони повинні приєднатися до канонічної церкви через покаяння. Але будь-які навіть попередні консультації і переговори можливі лише за умови повернення УПЦ храмів і майна, відібраних у неї іншими церквами, та неучасті в діалозі митрополита, а потім патріарха Філарета.

Автокефалія повинна відбутися на цілковито канонічних засадах - її має дарувати Помісний Собор РПЦ, а потім визнати вся Православна Повнота. "Законній державі - законну церкву". Таке гасло речники УПЦ висунули на противагу гаслу "Незалежній

державі - незалежну церкву", яке підняли на свої прапори прибічники негайної автокефалії Українського православ'я. Зараз про автокефалію говорити рано, вона викличе ще один розкол серед вірних, духовенства та єпископату. "Наші віруючі перебувають у страшній напрузі й лякаються всіляких змін. Звідки б вони не виходили - з Москви, Константинополя чи Києва, - заявляв митрополит Володимир. - Люди не довіряють нікому. Багато хто просто не розуміє, що це (автокефалія. - Авт.) таке. Одні кажуть, що це буде перехід до папи римського. Інші жахаються самого слова..." В іншому інтерв'ю він говорив:

"Мені люди відверто кажуть: ви бажаєте патріархату? Один вже є - йдіть туди. Ви хочете автокефалії? Вона теж є - йдіть туди. Головне - залишіть нас у спокої..." Висловлювання предстоятеля про можливість автокефалії для УПЦ ставали, слід відзначити, дедалі менш оптимістичними.

У самій церкві водночас дуже рельєфно виявилися позиції тих, хто не вважає неможливим вести діалог на тих чи інших умовах з УПЦ КП та УАПЦ і прагне автокефалії, і тих, хто займає абсолютно непримиренну позицію й орієнтується на найбільш закостенілі кола РПЦ.

Полярні позиції щодо автокефалії УПЦ всередині цієї церкви найбільш виразно, мабуть, відбилися у двох документах. Перший - це матеріали III з'їзду Союзу православних братств України (травень 1995 р.). Лейтмотив виступів, заяв і резолюцій з'їзду: автокефалія УПЦ і будь-яке віддалення від Руської церкви - величезне зло; будь-які контакти з Київським Патріархатом і греко-католиками - колосальний гріх; УПЦ має зміцнювати зв'язки з Москвою й лишатися в її підпорядкуванні; "на будь-яке навіть обговорення можливості автокефалії УПЦ... накласти мораторій".

Другий документ - це звернення благочинних і духовенства Володимир-Волинсько-Ковельської єпархії до предстоятеля УПЦ митрополита Володимира, ухвалене на єпархіальних зборах за участю 190 священників і 350 парафіяльних активістів влітку 1997 р. Мета звернення - "невідкладно ставити справу автокефалії з низів, якщо вона гальмується зверху". "Фактично, - сказано у зверненні, - ставши сформованою, незалежною й визнаною, Українська православна церква не повинна ні в кого і нічого просити, вона повинна оголосити себе Помісною й тоді просити Церкви Вселенського Православ'я, серед них і РПЦ, прийняти нас у молитовне єднання". У зверненні також визначається, що підпорядкування Московському патріархатові дуже шкодить позиціям УПЦ на заході України.

Але в кожному разі Архиєрейський Собор УПЦ 15 грудня 1996 р. відмовився від курсу на здобуття автокефалії. Це була і демонстрація позиції, і офіційна відповідь на виклик рішень Помісного Собору листопада 1991 р., які тяжіли над УПЦ 5 років (і відмова від яких, на думку деяких експертів, вимагає такого ж рівня - рівня Помісного Собору).

Єпископат УПЦ не є однорідним у своєму ставленні до проблеми автокефалії. Митрополит Володимир (Сабодан) в одному інтерв'ю наприкінці 1996 р. заявив, що "половина з 36 єпископів прийняла б автокефалію, якщо це буде в законний спосіб, половина її поки що не приймає". Найбільш послідовними противниками автокефалії серед архиєреїв УПЦ вважаються митрополит Одеський Агафангел (Саввін), архієпископ Сумський і Охтирський Іонафан (Слецьких), єпископ Тернопільський і Кременецький Сергій (Генсицький) та архієпископ Чернівецький і Буковинський Онуфрій (Березовський).

Цікаво, що українці становлять найчисельнішу групу в архиєрейському корпусі РПЦ; кількість єпископів - вихідців лише із Західної України серйозно перевищує друге за чисельністю єпископське земляцтво" - москвичів. Але безпосереднього зв'язку між етнічним походженням і позицією щодо унезалежнення Українського православ'я не простежується. Очевидно, "українська присутність" у Руській церкві напередодні розвалу СРСР була більшою, ніж у науці, війську й центральних державних органах. І от Україна має свою державу, своє військо, валюту і т. д., все, крім самостійної Української православної церкви, визнаної Повнотою Православ'я. Є над чим замислитися етнопсихологам.

Українська православна церква Київський патріархат займає в міжправославному конфлікті найбільш активну позицію. Ця позиція є цілком прозорою: в незалежній країні має бути незалежна церква. Для країн, де традиційно домінує православ'я,

це, на думку речників УПЦ КП, необхідний атрибут державності, а відмова від визнання автокефалії церкви незалежної держави є своєрідним невизнанням державності. Священноначалля УПЦ КП зрештою визнало неканонічність своїх дій, але вважає, що канони мають історичний характер і не завжди відповідають вимогам часу. При цьому, наголошують ієрархи УПЦ КП, проголошення автокефалії більшості Помісних православних церков відбувалося з порушенням церковного права, а зміна політичних кордонів, унезалежнення держав і воля державного проводу виявлялися вирішальними чинниками в одержанні повної канонічної самостійності тією чи іншою православною церквою. Вони також посилаються на відсутність чітко сформульованого визначення способу й порядку дарування автокефалії (цю обставину визнає й Московська патріархія, зауважуючи, що "остаточне визначення з цього питання має зробити Всеправославний Собор").

Керівництво УПЦ КП постійно наголошує, що Українська держава зобов'язана підтримувати "національну церкву українського народу, незалежну від закордонних центрів", сприяти приєднанню до неї інших православних юрисдикцій і всіляко обмежувати активність православної церкви в єдності з Московським патріархатом, яка виконує "бажання антидержавних про-московських політичних і релігійних кіл у будь-який спосіб зберегти колоніальний духовний стан українського православ'я й чинити спротив створенню єдиної Православної Церкви - національної, помісної, незалежної".

Після піддання Архиєрейським Собором РПЦ (1997 р.) анафемі предстоятеля УПЦ КП патріарха Філарета позиція цієї церкви стосовно Московського патріархату й УПЦ стала ще більш непримиренною, а шанси на порозуміння між різними православними юрисдикціями в Україні - ще більш проблематичними. Предстоятель УПЦ КП весь час підкреслює, що допоки в Україні пануватиме "чужа церква", суспільно-політична ситуація тут лишатиметься непевною. Патріарх Філарет постійно говорить про об'єднання, але так само як і митрополит Володимир розуміє під об'єднанням приєднання. Крім того, він може дозволити собі найсміливішу ініціативу щодо об'єднання, оскільки напевно знає, що УПЦ КП на неї ніколи не пристане й виграш у своєму секторі громадської думки знов отримає він. Патріарх Філарет також напевно усвідомлює, що за його життя й під його орудою УПЦ КП ніколи не отримає визнання Повноти Православ'я. Але вважає, що розвиток і зміцнення Української держави об'єктивно працюватиме на незалежну Українську православну церкву, яка зрештою домінуватиме у країні і яку доведеться визнати іншим церквам. Він також постійно здійснює спроби згуртувати православні спільноти, не визнані Православною Повнотою - грецьких старокалендарників, паралельний Синод Болгарської православної церкви на чолі з патріархом Пименом, православних у Росії, Македонії та інших країнах. Це дуже ризикована позиція. З одного боку, вона здатна об'єднати голоси так званих "невизнаних православних", які Повнота Православ'я зрештою не зможе ігнорувати. З іншого - це веде до більш жорсткої позиції православних церков.

Українська автокефальна православна церква починаючи від свого відродження наприкінці 1980-х та офіційної реєстрації у 1990 р. принаймні вже двічі опинялася під загрозою повного зникнення. Вперше - влітку 1992 р., коли більша частина архиєреїв, духовенства й парафій УАПЦ склали ядро новоствореного Київського патріархату. Вдруге - 1996 р., коли УАПЦ весь рік лихоманило, від неї відкололися п'ятеро архиєреїв і було здійснено спробу змістити патріарха Димитрія (Ярему). Деякі архиєреї УАПЦ неодноразово міняли юрисдикцію. Це, звичайно, утруднює визначення позиції УАПЦ у міжправославному конфлікті з великою мірою конкретності. Нинішня УАПЦ має п'ятьох єпископів (включно з патріархом), 1060 громад і 547 священнослужителів. Але наразі не відомо, чи дійсно всі ті парафії на Львівщині та Тернопільщині (а це дві третини всіх громад), чії статuti зареєстровано як статuti УАПЦ, лишаются такими. Невідомо, наскільки поділяє погляди керуючого справами УАПЦ архиєпископа Ігоря (Ісиченка), який доволі часто робить заяви від імені всієї церкви, наприклад, митрополит Галицький Андрей (Абрамчук).

Але "серединна" позиція УАПЦ у конфлікті виглядає так. Майбутня єдина Українська

православна церква має бути беззастережно незалежною й патріаршою. Про приєднання до УПЦ МП мова не йде: "Хоча вони й називають себе Українською церквою, але духу українського там немає і дотепер. Жодної другої Переяславської Ради, приєднання не буде. Може йтися тільки про об'єднання в єдину Українську церкву", - заявив патріарх Димитрій. Однак об'єднання з УПЦ КП, яке було б цілком логічним, весь час відкладається. Очевидно, частину проводирів УАПЦ лякає владна постать патріарха Філарета, дехто не бажає втратити свої позиції, інші почувуються комфортно і в нинішньому статусі. У кожному разі якісь перестороги вищого порядку відносно єднання з УПЦ КП не простежуються. Хоча речники УАПЦ вважають, що вони обстоюють ідею "чистої автокефалії", не затьмареної амбіціями, а також - і це передусім - ідею відновлення київської православної традиції, справжньої соборноправної православної церкви.

Серед закордонних релігійних центрів, які впливають на перебіг міжправославного конфлікту в Україні, розглянемо лише позиції двох.

Московська патріархія, поза сумнівом, є однією з найголовніших і найбільш впливових учасників міжправославного конфлікту в Україні. 1992 р. вона обгрунтувала свою відмову від надання УПЦ автокефалії неоднозначністю ставлення до неї кліру та віруючих України. "Якщо в західних єпархіях ідея автокефалії сприймається позитивно, то в решті вона відкидається більшістю віруючого народу і духовенства... - писав патріарх Алексій II Президентові Л.Кравчуку 4 квітня 1992 р. - Запевняю Вас, що це питання не зняте нами з порядку денного і буде розглядатися на черговому Помісному Соборі Руської православної церкви як того вимагає церковна дисципліна..." Але Помісний Собор РПЦ не збирався вже 8 років і планується тільки на 2000 р. До того ж, після ухвали Архиєрейського Собору УПЦ 15 грудня 1996 р. питання автокефалії УПЦ може не розглядатися і в 2000 р.

На останньому Архиєрейському Соборі РПЦ (лютий 1997 р.) "українське питання" було представлено фрагментами. Перший - це "занепокоєність у зв'язку з перебуванням в юрисдикції Константинопольського Патріарха групи українських автокефалістів у діаспорі, історія якої виповнена канонічними порушеннями і яка надає активну підтримку розкольникам в Україні". Другий - це "глибока занепокоєність... подальшою експансією унії і переслідуванням православних на Україні з боку греко-католиків". Третій - це констатація збереження напруженості між УПЦ і "частиною української держави, а також деяких націоналістичних та інших секулярних кіл, які намагаються перекроїти релігійну карту України на користь греко-католиків та розкольників-автокефалістів". Четвертий - оголошення про намір "розпочати консультації з Помісними церквами... щодо надання автокефалії УПЦ", яке багатьма спостерігачами було розцінено як спробу пом'якшити враження від п'ятого фрагмента - широко розрекламованої анафемі патріархові Філарету.

Критики Московської патріархії стверджують, що вона ніколи не дасть автокефалії УПЦ. Україна занадто багато означає для Руської церкви й історично, і з огляду на кількість парафій, єпархій, монастирів, вірних, святинь і реліквій, втрата яких може бути надзвичайно болісною для РПЦ. Предстоятель РПЦ патріарх Алексій II у своїх заявах формулює своє бачення українського питання таким чином. Автокефалія УПЦ можлива лише за умови припинення розколів; народ має "дозріти" до цього; поки що такої зрілості немає. Патріарх також постійно натякає, що він отримує велику кількість звернень з півдня та сходу України з проханнями переходу парафій і навіть цілих єпархій безпосередньо під омофор Московського патріархату. Звичайно, це досить ефективний важель впливу на українську ситуацію. Очевидно, що дедалі більш серйозні перемоги, які отримують у Руській церкві найконсервативніші ізоляціоністські сили, не можуть позначатися позитивно й на "українській політиці" РПЦ. Крім того, російська політична еліта доволі високо оцінює збереження підпорядкування УПЦ Московському патріархатові. Напевно РПЦ використовуватиме і свої чималі міжнародні можливості для збереження українського православ'я у своїй орбіті.

Вселенський (Константинопольський) патріарх Варфоломій I визнає на території України лише Українську православну церкву в єдності з Московським патріархатом. Про

це він неодноразово заявляв публічно, в т.ч. й під час перебування в Одесі 1997 р. Патріарх Варфоломій I незмінно говорить, що процес отримання українським православ'ям автокефалії має пройти такі етапи. Православні в Україні об'єднуються і звертаються до Москви. Помісний собор РПЦ дарує об'єднаній церкві автокефалію. Тоді Вселенський престол клопочеться перед Повнотою Православ'я про визнання цього нового статусу, про місце нової Помісної церкви в диптихах тощо.

Водночас позиція Вселенського патріарха в "українському питанні" відрізняється від позиції Московської патріархії. По-перше, 1995 р. патріарх Варфоломій I прийняв під свій омофор українські православні церкви у США і Західній Європі. Це викликало різку реакцію як Московської патріархії, так і частини української православної діаспори (єпархія Х'юстона і всього Техасу, наприклад), яка вважає, що православні українці в діаспорі повинні гуртуватися навколо незалежної Православної церкви в Україні.

По-друге, Вселенський патріарх не вважає проблему українського православ'я вирішеною і не вважає, що дихотомія "церква - розкол" уповні описує українську ситуацію.

По-третє, архієпископ Константинополя - Другого Риму дає зрозуміти, що він пам'ятає небездоганні дії з перепідпорядкування Київської митрополії зі своєї юрисдикції під руку Москви 1686 р. А отже, зберігає за собою право на особливу зацікавленість українськими справами.

Насамкінець, давню суперечку між Москвою і Константинополем, яка під час "ес-тонської схизми" 1996 р. призвела навіть до призупинення євхаристійного спілкування на три місяці, не вичерпано. Тому й позиція Вселенського престолу стосовно України може істотно залежати від константинопольсько-московських відносин і ситуації всередині Православної Повноти.

...Отже, розглянувши позицію кожного з учасників міжправославного конфлікту в Україні, можемо констатувати, що ця проблема набула вигляду замкненого кола. Кожен висловлює власну думку і власне бачення розв'язання конфлікту, але при цьому зовсім не бажає прислухатися до інших. Автокефалія потребує єдності, єдність - автокефалії. Проте самою природою конфлікту визначено, що для його розв'язання хтось таки має зробити перший крок і поступитися власними інтересами заради спільної справи встановлення миру, заради спокою в державі.

Петро **ЯРОЦЬКИЙ**,
зав. відділом Інституту
філософії НАН України

ПРОТЕСТАНТИЗМ В УКРАЇНІ: ДИНАМІКА ЙОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ СВОБОДИ СОВІСТІ

У незалежній Українській державі всі протестантські церкви і релігійні організації отримали рівні права і можливості для свого відродження, інституалізації, розгортання широкої євангелізації. І цією нагодою скористалися всі протестантські церкви, які мають самостійні автономні центри в Україні - баптисти, п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови. Традиційна реформатська Церква в Закарпатті, членами якої є переважно угорці, теж нормально функціонує, як і інші протестантські церкви національних меншин. Отже, можна говорити про ренесанс протестантизму на українській землі. У той час, коли традиційне автотхонне православ'я переживає глибоку кризу, деяких конфесійно заангажованих дослідників засмучує відродження протестантизму в умовах кризи православ'я, міжконфесійного напруження. Ріст